

ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ІНОЗЕМЦІВ У ЄС: ПРАКТИКА ЄСПЛ

PROBLEMS OF ACCESS TO JUSTICE FOR FOREIGNERS IN THE EU:
THE PRACTICE OF THE ECTHR

Іванов А.Г., асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тягун А.Д., студентка III курсу бакалаврату факультету права та економічної безпеки
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Хлистунова М.О., студентка III курсу бакалаврату факультету права та економічної безпеки
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті досліджено проблему доступу іноземців до правосуддя в державах – членах Європейського Союзу через призму судової практики. З урахуванням зростання масштабів міграції, актуальності правових механізмів захисту прав людини та інтеграційних викликів, автори аналізують, які перешкоди виникають у вразливих категорій осіб при реалізації гарантованих їм прав у сфері судового захисту. Увага приділяється комплексному огляду судових підходів, що формуються у рішенні Суду щодо ефективності доступу до правосуддя, зокрема для осіб без громадянства, шукачів притулку, мігрантів, які перебувають у критичному чи нерегульованому правовому становищі, включаючи тих, хто очікує на остаточне рішення щодо свого правового статусу або перебуває під ризиком примусового повернення.

Особливе місце займає характеристика системних проблем, з якими стикаються іноземці: відсутність юридичної допомоги, мовні бар'єри, надмірні процедурні формалізми, дискримінаційні механізми розгляду скарг, необґрунтовані затримки та недостатня чутливість держав до індивідуальних обставин заявника. У статті підкреслюється, що право на звернення до суду має бути не лише формально закріпленим, але й забезпеченим на практиці – через доступність правової інформації, перекладу, правничої підтримки, своєчасного розгляду та реальної можливості вплинути на результат справи до настання незворотних наслідків.

Зроблено висновок, що практика ЄСПЛ вимагає від держав-членів ЄС не лише юридичної відповідності міжнародним стандартам, але й формування стійкої адміністративної та інституційної спроможності гарантувати іноземцям доступ до правосуддя. Судова аргументація Суду слугує важливим орієнтиром для імплементації принципів справедливості, пропорційності та недискримінації в національні правові системи. Застосування цих підходів має стати основою для реформування механізмів доступу до правового захисту у сфері міграції, притулку та транскордонних спорів, що сприятиме зміцненню довіри до судових інституцій і забезпеченню реального захисту прав людини на території Європейського Союзу.

Ключові слова: доступ до правосуддя, іноземці, Європейський суд з прав людини, вразливі категорії, правова допомога, ефективний засіб правового захисту, дискримінація, недопущення формалізму, права людини, правовий стандарт.

This article examines the problem of access to justice for foreigners in the Member States of the European Union through the lens of the practice. Taking into account the growth in the scale of migration, the relevance of legal mechanisms for the protection of human rights and integration challenges, the authors analyze the obstacles that arise for vulnerable categories of persons in the exercise of their guaranteed rights in the field of judicial protection. Attention is paid to a comprehensive review of judicial approaches formed in the Court's decision on the effectiveness of access to justice, in particular for stateless persons, asylum seekers, migrants who are in a critical or unregulated legal situation, including those who are awaiting a final decision on their legal status or are at risk of forced return. A special place is occupied by the description of the systemic problems faced by foreigners: lack of legal aid, language barriers, excessive procedural formalities, discriminatory mechanisms for considering complaints, unreasonable delays and insufficient sensitivity of states to the individual circumstances of the applicant. The article emphasizes that the right to apply to the court should not only be formally enshrined, but also ensured in practice – through the availability of legal information, translation, legal support, timely consideration and a real opportunity to influence the outcome of the case before irreversible consequences occur.

It is concluded that the practice of the ECHR requires EU Member States not only to comply legally with international standards, but also to develop a sustainable administrative and institutional capacity to guarantee access to justice for foreigners. The Court's judicial reasoning serves as an important guideline for the implementation of the principles of fairness, proportionality and non-discrimination in national legal systems. The application of these approaches should become the basis for reforming the mechanisms of access to legal protection in the field of migration, asylum and cross-border disputes, which will contribute to strengthening trust in judicial institutions and ensuring real protection of human rights in the territory of the European Union.

Key words: access to justice, foreigners, European Court of Human Rights, vulnerable categories, legal aid, effective remedy, discrimination, prevention of formalism, human rights, legal standard.

Метою цієї статті є здійснення ґрунтовного аналізу практики Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються доступу іноземців до правосуддя в державах – членах Європейського Союзу, з метою виявлення системних бар'єрів, які перешкоджають ефективній реалізації гарантованих Конвенцією прав. Основна увага приділяється не лише встановленню фактів порушення статей 6 і 13 ЄКПЛ, але й дослідженню тих інтерпретаційних підходів, які Суд застосовує до вразливих категорій населення, зокрема осіб без громадянства, шукачів притулку та мігрантів. Стаття має на меті не просто відтворити зміст рішень, а виявити логіку аргументації ЄСПЛ, тенденції його судової практики та наслідки для національних правових систем країн ЄС.

Постановка проблеми. Проблема доступу до правосуддя іноземців у країнах Європейського Союзу є одним з ключових питань забезпечення прав людини в умовах посиленої міграції, інтеграційних викликів і безпекових загроз. Незважаючи на наявність загальноєвропейських стандартів правового захисту, зокрема, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, іноземці часто стикаються з дискримінаційними бар'єрами у формі мовних, процесуальних, інституційних чи фінансових перешкод.

Юрисдикційна діяльність Європейського суду з прав людини засвідчує існування численних системних недоліків у забезпеченні іноземцям права на справедливий судовий розгляд, передбаченого статтею 6 Конвенції, а також

права на дієвий юридичний засіб захисту згідно зі статтею 13. Вказані проблеми вимагають ґрунтовного наукового аналізу з урахуванням не лише нормативно-правових засад у країнах Європейського Союзу, але й напрацьованої практики самого ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Доступ до правосуддя в країнах Європейського Союзу ґрунтується на поєднанні положень міжнародного, регіонального та національного права, причому ключову роль у цій системі відіграють Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1] (Європейська конвенція з прав людини), Хартія основних прав Європейського Союзу [2] та низка актів вторинного права ЄС, таких як директиви у сфері недискримінації, рівності та правосуддя. Право кожної особи на справедливий, відкритий розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Додатково, стаття 13 цієї Конвенції передбачає наявність дієвого механізму юридичного захисту у випадку порушення прав, гарантованих самим документом. Право Європейського Союзу розширює та деталізує ці гарантії, зокрема через статтю 47 Хартії основних прав ЄС, яка закріплює право на ефективний правовий захист і справедливий судовий розгляд. Окрім того, вона встановлює можливість отримання безоплатної юридичної допомоги особами, які не можуть оплатити правову підтримку, якщо це необхідно для реалізації доступу до правосуддя.

У контексті функціонування інституційної системи Європейського Союзу, зокрема згідно з положеннями Договору про функціонування Європейського Союзу [3], держави-члени зобов'язані забезпечити умови для належного судового та альтернативного вирішення спорів. Зокрема, стаття 67(4) ДФЕС встановлює, що Союз має завдання сприяти доступу до правосуддя, зокрема через механізми взаємного визнання судових і позасудових рішень у сфері цивільного права. У статті 81(1) того ж договору наголошується на меті забезпечення належного рівня доступності правосуддя у справах, що перетинають національні кордони. У цьому зв'язку в правовій системі ЄС були запроваджені низка нормативно-правових актів, серед яких – Директива 2002/8/ЕС від 27 січня 2003 року, що спрямована на вдосконалення доступу до правосуддя у транскордонних правовідносинах через запровадження уніфікованих мінімальних стандартів щодо правової допомоги [4]. Її метою є забезпечення можливості для осіб з обмеженими фінансовими ресурсами ефективно реалізовувати свої права у цивільних та комерційних справах, що мають міжнародний вимір.

У межах гарантування доступу до судового захисту важливу роль відіграють директиви Європейського Союзу, які спрямовані на забезпечення недискримінації та принципу рівного ставлення, адже саме вони формують правову основу для ініціювання судових проваджень у межах національних юрисдикцій. Наприклад, Директива 2000/43/ЕС від 29 червня 2000 року щодо впровадження принципу рівного ставлення незалежно від расової чи етнічної належності [5] гарантує кожній особі, яка вважає себе об'єктом дискримінації, право на використання судових або адміністративних механізмів захисту. У цьому документі також передбачено, що неурядові структури, професійні об'єднання чи інші юридичні особи можуть виступати у справі на боці заявника, сприяючи розширенню можливостей процесуального представництва. Подібні положення містяться і в Директиві 2000/78/ЕС від 27 листопада 2000 року, яка встановлює загальні засади рівного ставлення у сфері праці та зайнятості [6], а також у Директиві 2004/113/ЕС, що забезпечує рівність при доступі до товарів і послуг [7].

Практика Європейського суду з прав людини є визначальною у питанні оцінки ефективності доступу до пра-

восуддя для іноземців у межах держав – членів Європейського Союзу, оскільки саме ця судова інституція неодноразово формувала стандарти, які повинні забезпечити не лише формальну можливість звернення до суду, а й реальну здатність особи – незалежно від її громадянства чи статусу – ефективно захистити свої права. Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що серед ключових бар'єрів, які зазнають іноземці при доступі до правосуддя в країнах ЄС, є надмірні процесуальні формалізми, обмеження в доступі до юридичної допомоги, необґрунтовані затримки у розгляді справ, а також дискримінаційне ставлення до шукачів захисту, осіб без громадянства та мігрантів.

У справі *M.S.S. v. Belgium and Greece* [8] ЄСПЛ здійснив ґрунтовний аналіз ефективності процедурного доступу до судового захисту в контексті системи Дублін II. Суд дійшов висновку, що Греція, куди було повернуто заявника відповідно до норм цієї системи, не забезпечила мінімальних гарантій доступу до ефективних засобів юридичного захисту від ризику негуманного поводження. Заявник, афганський шукач притулку, не мав реального доступу до юридичної допомоги, перекладача та інформації про процедури оскарження рішень щодо його статусу. ЄСПЛ підкреслив, що гарантії ефективного засобу правового захисту за статтею 13 Конвенції не є формальними – вони передбачають фактичну здатність особи реалізувати свої права, включаючи допомогу юриста, доступ до інформації та ефективне судове провадження. Таким чином, суд визнав порушення як статті 3, так і статті 13 Конвенції, підкреслюючи системну неспроможність держави забезпечити мінімальний рівень захисту прав іноземців.

Справу *Tarakhel v. Switzerland* [9] також можна вважати знаковою щодо доступу до правосуддя іноземців, адже вона продовжує розвивати стандарти, сформульовані у справі *M.S.S.* Суд зауважив, що держави повинні оцінювати не лише формальну безпечність процедури повернення іноземців, але й гарантувати їм належні умови розміщення, з урахуванням особливостей кожної справи, зокрема у випадках, коли мова йде про сім'ї з дітьми. Зокрема, швейцарська влада мала б провести індивідуальну оцінку умов прийому заявників в Італії, куди планувалося їх повернення. Недотримання цього обов'язку було розцінене як порушення статті 3 Конвенції. Що особливо важливо, ЄСПЛ вказав на обмежений доступ заявників до ефективного оскарження такого рішення, що стало підставою для висновку про порушення статті 13. Це рішення ще раз засвідчило, що доступ до правосуддя у сфері міграції та притулку повинен враховувати як загальні умови прийому, так і специфіку становища конкретної особи.

У справі *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* [10] Суд розглядав випадок групового вислання іноземців без надання їм можливості звернутися до суду або скористатися індивідуальними засобами правового захисту. Вислані були громадянами африканських держав, яких італійські органи передали Лівії після перехоплення у міжнародних водах. ЄСПЛ встановив, що така практика не лише суперечить забороні колективного вислання (стаття 4 Протоколу № 4), але й порушує право на ефективний засіб правового захисту. Суд наголосив, що відсутність можливості індивідуального оскарження рішення про вислання, зокрема через відсутність перекладу, доступу до юриста та судової процедури, є прямим порушенням доступу до правосуддя. Суд фактично підтвердив, що навіть у контексті міграційних потоків та кризи, яка виникає на кордонах, права людини не можуть бути призупинені, а держава зобов'язана гарантувати мінімальні процесуальні стандарти.

Справи *Airey v. Ireland* [11] і *Steel and Morris v. United Kingdom* [12] мали визначальне значення для формування загального підходу до розуміння права на доступ до суду в контексті практики Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що обидві справи не стосувалися безпо-

середньо іноземців чи осіб, які перебувають у вразливому міграційному становищі, сформульовані у них правові позиції стали базовими для подальшого розгляду справ, де постає питання про доступ до правосуддя в ширшому соціальному контексті. У справі *Airey* [11] Суд уперше чітко сформулював, що формальна наявність доступу до судового захисту не гарантує реалізації цього права, якщо особа не спроможна скористатися ним через наявні соціально-економічні перешкоди. У цій справі жінка не могла розірвати шлюб через неможливість оплатити юридичну допомогу, і Суд визнав, що відсутність реальної змоги порушити провадження фактично порушує її право на доступ до суду. Це стало серйозним зрушенням у розумінні позитивних зобов'язань держави – не лише не перешкоджати зверненню до суду, але й створювати умови для його реалізації.

У справі *Steel and Morris* [12] Суд зіткнувся з питанням доступу до правосуддя в ситуації, коли двоє активістів були відповідачами у складній справі проти потужної транснаціональної корпорації. Вони діяли без представництва адвоката через відсутність державної юридичної допомоги, попри те, що справа вимагала спеціальних правових знань. ЄСПЛ дійшов висновку, що держава не забезпечила належного балансу сторін у процесі, що стало порушенням права на справедливий суд. Суд підкреслив, що навіть у державах із загальною системою доступу до правосуддя, де держава не зобов'язана забезпечувати юридичну допомогу у цивільних справах у кожному випадку, може виникнути ситуація, коли така допомога є необхідною для забезпечення справедливого провадження.

Ці два рішення стали наріжним каменем у розвитку правової доктрини доступу до правосуддя, особливо у випадках, коли йдеться про осіб, позбавлених ресурсів, знань або здатності захищати себе самостійно. Вони чітко окреслили, що держави зобов'язані не лише проголошувати права, але й забезпечувати їх дієвість. Надалі ці підходи були інтегровані у справи, що стосуються іноземців, шукачів притулку, мігрантів і осіб без громадянства, які через мовний бар'єр, складне правове становище чи інші форми вразливості фактично опиняються в аналогічному становищі – формально маючи доступ до правосуддя, але не маючи можливості ним скористатися. Саме тому *Airey* та *Steel and Morris* стали базовими у створенні судової практики, яка визнає необхідність реального, а не лише декларативного доступу до суду для всіх категорій осіб.

У справі *A.C. and Others v. Spain* [13] Суд розглядав відмову в доступі до притулку та відсутність ефективного механізму оскарження. Суд встановив, що заявники, які прибули на іспанський кордон в Мелільї, були негайно видворені без індивідуального розгляду, без можливості подати скаргу, скористатися перекладачем або мати доступ до юриста. У рішенні було чітко зафіксовано, що така практика порушує не лише заборону колективного вислання, а й право на ефективний засіб правового захисту. ЄСПЛ звернув увагу на обов'язок держав забезпечити доступність правової інформації та допомоги ще на початковому етапі взаємодії з державними органами, а також надати реальні гарантії можливості звернення до незалежного суду.

Значну увагу Суд приділяв також проблемі надмірних процесуальних строків, які унеможливають ефективне оскарження адміністративних рішень щодо мігрантів. У справі *Gebremedhin [Gaberamadhien] v. France* [14] йшлося про ситуацію, коли судовий розгляд прохання про надання притулку відбувся вже після видворення заявника, що повністю нівелювало суть права на звернення до суду. Суд наголосив, що ефективний засіб правового захисту має бути не лише формально наявним, але й таким, що забезпечується до настання незворотних наслідків – у цьому випадку – до депортації. Відповідно, доступ до правосуддя не може бути ілюзорним, і адміні-

стративні процедури повинні бути організовані так, щоб особа мала реальну можливість захистити свої права до виконання спірного рішення.

Аналіз справ *D v. United Kingdom* [15] і *N v. United Kingdom* [16] демонструє важливість особистих обставин заявника у контексті доступу до правосуддя, зокрема у справах щодо видворення тяжкохворих осіб. Хоча в другому випадку Суд не встановив порушення, він чітко вказав, що доступ до правового захисту вимагає від держав врахування гуманітарних обставин, а також забезпечення належної оцінки медичного стану особи в контексті можливої шкоди після депортації. Це положення підтверджує, що оцінка ефективності доступу до правосуддя не є абстрактною – вона повинна враховувати уразливість заявника та ризики, що можуть настати у разі недоступності ефективного розгляду справи.

ЄСПЛ також неодноразово наголошував, що надмірні вимоги до легітимації скарг іноземців або до умов доступності (як, наприклад, у справах щодо мовних бар'єрів, складності доступу до перекладачів, технічних перешкод при оформленні скарг, або унеможливлення подання документів у зрозумілій для заявника формі) є дискримінаційними та непропорційними в контексті реального доступу до правосуддя. Такий підхід суперечить основоположним засадам справедливого судового розгляду, оскільки формальний допуск до процедури не може вважатися достатнім у випадках, коли заявник фактично позбавлений можливості скористатися своїм правом через об'єктивні труднощі, пов'язані зі статусом іноземця або шукача захисту. У справі *Mugenzi v. France* [17] Суд констатував, що заявник – громадянин Руанди, який намагався скористатися правом на возз'єднання з родиною – не зміг реалізувати це право через надмірно складну та бюрократизовану процедуру подання та розгляду заяви. Процедурні вимоги, зокрема щодо надання доказів і дотримання строків, були сформульовані таким чином, що особа без належної правової підтримки або знання мови не мала реальної можливості вплинути на хід провадження. Скарга заявника не була розглянута по суті у розумні строки, що призвело до довготривалого розриву з членами родини. ЄСПЛ встановив порушення права на повагу до сімейного життя у поєднанні з відсутністю ефективного засобу правового захисту, підкресливши, що держава має не лише гарантувати номінальний доступ до процедури, але й забезпечити її ефективне функціонування з урахуванням особливого становища іноземців. Суд акцентував на необхідності створення процесуальних механізмів, здатних нейтралізувати структурну нерівність у доступі до правосуддя та гарантувати вчасний і неупереджений розгляд заяв, що стосуються прав людини.

Висновки. Отже, аналіз практики свідчить про існування системних перешкод, які унеможливають повноцінну реалізацію іноземцями права на доступ до правосуддя в державах – членах Європейського Союзу. Незважаючи на наявність чітких стандартів, закріплених у статтях 6 і 13 Конвенції, Суд неодноразово констатував порушення цих положень у зв'язку з обмеженим доступом до правової допомоги, формальним підходом до оцінки обставин заявника, дискримінаційною процедурою розгляду справ та недостатньо ефективними засобами правового захисту.

Практика ЄСПЛ засвідчує, що ефективний доступ до правосуддя передбачає не лише формальну можливість подання скарги, але й забезпечення реальних умов для її розгляду – включаючи своєчасність, доступність мовного та юридичного супроводу, а також врахування вразливого становища заявників. Національні правові системи повинні не лише гармонізувати своє законодавство відповідно до стандартів ЄСПЛ, але й гарантувати їх практичне втілення, з особливою увагою до прав осіб без громадянства, шукачів притулку та мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року : міжнародний договір; Рада Європи від 04.11.1950. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 01.05.2025).
2. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року : міжнародний договір; Європейський Союз від 07.12.2000. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 01.05.2025).
3. Договір про функціонування Європейського Союзу (ред. 2012 року) : міжнародний договір; Європейський Союз від 25.03.1957. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 01.05.2025).
4. Директива Ради 2002/8/ЄС від 27 січня 2003 року про покращення доступу до правосуддя в транскордонних спорах шляхом встановлення мінімальних загальних правил, що стосуються правової допомоги : директива; Рада ЄС від 27.01.2003 № 2002/8/ЄС. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0008> (дата звернення: 01.05.2025).
5. Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження : директива; Рада ЄС від 29.06.2000 № 2000/43/ЄС. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_a65 (дата звернення: 01.05.2025).
6. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальної рамки рівного ставлення у сфері праці та зайнятості : директива; Рада ЄС від 27.11.2000 № 2000/78/ЄС. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0078> (дата звернення: 01.05.2025).
7. Директива Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року про імплементацію принципу рівного ставлення між чоловіками і жінками у доступі до товарів і послуг та їх постачанні : директива; Рада ЄС від 13.12.2004 № 2004/113/ЄС. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0113> (дата звернення: 01.05.2025).
8. M.S.S. v. Belgium and Greece: Judgment of the European Court of Human Rights of 21 January 2011 in the case M.S.S. v. Belgium and Greece, application no. 30696/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103050> (дата звернення: 01.05.2025).
9. Tarakhel v. Switzerland: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 4 November 2014 in the case Tarakhel v. Switzerland, application no. 29217/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148070> (дата звернення: 01.05.2025).
10. Hirsi Jamaa and Others v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 23 February 2012 in the case Hirsi Jamaa and Others v. Italy, application no. 27765/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109231> (дата звернення: 01.05.2025).
11. Airey v. Ireland: Judgment of the European Court of Human Rights of 9 October 1979 in the case Airey v. Ireland, application no. 6289/73. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420> (дата звернення: 01.05.2025).
12. Steel and Morris v. United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights of 15 February 2005 in the case Steel and Morris v. the United Kingdom, application no. 68416/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68203> (дата звернення: 01.05.2025).
13. A.C. and Others v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights of 22 April 2020 in the case A.C. and Others v. Spain, application no. 6528/11. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202088> (дата звернення: 01.05.2025).
14. Gebremedhin [Gaberamadhien] v. France: Judgment of the European Court of Human Rights of 26 April 2007 in the case Gebremedhin [Gaberamadhien] v. France, application no. 25389/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80409> (дата звернення: 01.05.2025).
15. D v. United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights of 2 May 1997 in the case D. v. the United Kingdom, application no. 30240/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58027> (дата звернення: 01.05.2025).
16. N v. United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 27 May 2008 in the case N. v. the United Kingdom, application no. 26565/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86490> (дата звернення: 01.05.2025).
17. Mugenzi v. France: Judgment of the European Court of Human Rights of 10 July 2014 in the case Mugenzi v. France, application no. 52701/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466> (дата звернення: 01.05.2025).